

СТАНОВИЩЕ ЛІВОБЕРЕЖНОГО КОЗАЦТВА В ДЕРЖАВНІЙ СИСТЕМІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІСЛЯ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН ДО ПЕРШОГО ПОЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО ПОВСТАННЯ

У статті автор спробував проаналізувати зміни в правовому полі козацького землеволодіння, фіскальної політики уряду. Також висвітлюється поступовий процес ліквідації пільг, що були надані стану Лівобережних козаків за їх участь у війні 1812 р. Особливою важливою проблемою постає організоване переселення козаків на Кубань (мета, мотиви, причини та, власне, засади такої кампанії). Автор досліджує складне земельне питання, що виявлялося у значній нестачі земельних ділянок у козаків, яка породжувала соціально-економічну напругу.

Ключові слова: Лівобережне козацтво, право землеволодіння, податки, пільги, переселення.

Разом із завершенням наполеонівських війн, Лівобережне козацтво як стан в державному механізмі Російської імперії зазнало ряду важливих правових перетворень і нововведень. Питаннями соціально-правового становища цієї верстви населення займалися історики у Російській імперії, Радянському Союзі та незалежній Україні.

У XIX ст. фундаментальне дослідження історії лівобережних козаків здійснив М. В. Стороженко, окреслюючи важливі аспекти переселення козаків на Кубань, процес ліквідації наданих ним пільг від влади за гідну військову службу тощо¹. В імперські часи питанням переселення козаків з Лівобережної України також займався Ф. А. Щербина, досліджуючи історію Кубанського козацького війська².

В радянські часи ряд вчених займалися проблемами соціально-правового статусу державних селян в першій половині XIX ст., зокрема й Лівобережних козаків. Не дивлячись на певні ідеологічні постулати тієї епохи, монографії містять суттєвий фактологічний матеріал. Такими істориками були М. М. Дружинін³, Т. І. Лазанская⁴.

В період незалежної України зміст податкової політики дореформеної Російської імперії ґрунтовно досліджує вчений В. М. Орлик⁵. Особливу та значну увагу він приділяє й питанням фіскального навантаження на козацьку верству населення Лівобережної України. Є. Д. Петренко вивчає історію переселення козаків та державних селян на терени Кубані в XIX ст. й до 1917 р.⁶. В. С. Шандра висвітлює діяльність генерал-губернатора М. Г. Рєпніна, котрий став палким захисником лівобережних козаків⁷. З. Когут опублікував монографію, котра розкриває різні аспекти ліквідації Гетьманщини й поступової інтеграції козацького стану в адміністративну структуру Російської імперії⁸.

Важлива інформація про Лівобережне козацтво міститься як в опублікованих документах («Повне зібрання законів Російської імперії»), так і в неопублікованих архівних матеріалах, наприклад, з державного архіву Чернігівської області.

Метою статті є детальний аналіз змін у правовому полі статусу представників Лівобережного козацтва після війни з Наполеоном до польського національно-визвольного повстання 1830-х рр., а також мотиви й основні засади використання козаків у заселенні Кубані, моніторинг проблеми земельного питання стану. Завдання дослідження полягають в: 1) окресленні процесу скасування всіх пільг, що були присвоєні Лівобережному козацтву за їх участь у добровільних військових загонах кавалерії Російської імперії; 2) окресленні на основі наявних історіо-

графічних та документальних джерел основних принципів та мотивів переселенської кампанії, організованої державою; 3) висвітленні складної соціально-економічної ситуації, пов'язаної з «земельним голодом» серед козаків.

Після наполеонівських війн й розпуску бойових з'єднань з представників козацтва Лівобережної України для їх станової групи, яку імперський законодавець іменував «малоросійські козаки», розпочався короткочасний період, за час якого були зняті майже всі преференції та пільги, надані за часів великого протистояння. Навіть ті пільги, які були надані російською владою, що не йшли ні в яке порівняння з обіцянками (створення війська з лівобережних козаків на регулярній, точніше, постійній основі), були поспішно скасовані. Ще в лютому 1812 р. лівобережних козаків прирівняли в статусі оподаткування з іншими категоріями державних селян, зобов'язавши сплачувати оброчний податок⁹. Однак, згодом Генерал-губернатор Я. І. Лобанов-Ростовський звільнив представників лівобережного козацтва від сплати податків, окрім подушного, що було підтверджено комітетом фінансів лише в листопаді 1813 року¹⁰.

Одразу після завершення війни починається поступовий «наступ» на передбачені преференції у фінансній сфері. «Ідеологом» та ініціатором подібної політики став міністр фінансів граф Дмитро Олександрович Гур'єв. Перша спроба «атаки» з боку графа відбулася в 1815 році, «...по случаю возвращения Малороссийских казачьих полков в дома...», коли ним пропонувався ініціатива повернення рівня податкового навантаження станом на лютий 1812 року¹¹.

Аргументи Д. М. Гур'єва мали переважно фінансовий характер. «Министр финансов полагал обложить казаков с 1815 года прежнею податью, от которой они освобождены, и которая составляет 2 712 929 руб.»¹². Звісно, для бюджету це значна сума, котра щорічно втрачалася внаслідок податкових пільг. Той факт, що лівобережні козаки здебільшого за власний кошт сформували значну боєздатну військову силу, а, головне, багато хто з них віддав найдорожче – власне життя, ймовірно, міністра фінансів не турбував. «На щастя» для представників козацького стану, «...Его императорское величество величайшее повелеть соизволил: чтобы взимание податей с Малороссийских казаков оставлено было в настоящем положении, впредь до особого по сему предмету учреждения, которое последует в непродолжительном времени»¹³.

Це була перша спроба наступу на привілеї для козацтва за участь у наполеонівських війнах. Для міністра фінансів вона завершилася невдало. Невдовзі, а саме в липні 11 липня 1816 року, імператорським іменним указом полки, створені з представників Лівобережного козацтва, розформовувалися. При цьому їм гарантувався ряд пільг. Наскільки вони стали адекватні обіцянкам Малоросійського генерал-губернатора в часи військового стану про утворення постійного військового формування із власними правами та традиціями, можна побачити, аналізуючи розпорядження, що містилися в липневому указі імператора.

Так, в преамбулі до указу містилася слабка надія, що подібне утворення буде дійсно створене: «Имея в особенном уважении усердный подвиг Малороссийских казаков, вооруживших в 1812 году собственным иждивением 15 конных полков..., мы с удовольствием приступаем ныне к образованию сего сословия на правилах, воинскому духу его свойственных, долженствующих расширить и упрочнить навсегда выгоды его поселения, и связать казаков неразрывными узами со всеми прочими военными силами нашими»¹⁴.

За розпорядженням імператора козаки звільнялися: «... от всех других податей и сборов, кроме подымной по три рубля и за право винокурения по одному рублю, и того по четыре рубля с души; которые, собирая на прежнем основании с начала сего года...»¹⁵. Разом з тим: «Собою впрочем разумеется, что общественные повинности, как то: содержание почт, дорог, мостов и проч., остаются в своей силе»¹⁶.

Однак, ніяких особливих військових формувань з середовища Лівобережного козацтва створено не було. М. В. Стороженко точно вказував на неадекватність обіцянок та реального стану речей: «Таким образом, обещания князя Лобанова-Ростовского, что рядовые казаки навсегда останутся принадлежащими к украинскому войску, а офицеры будут пользоваться правами службы даже тогда, когда полки распустятся в дома свои, с сохранением и содержанием формы, только и оправдались в отношении этой последней»¹⁷.

В 1818 році представників лівобережного козацтва позбавили ще однієї важливої пільги. 23 серпня 1818 року вийшов указ «О введении Малороссийских казаков в рекрутскую повин-

ность». Логіка імперського законодавця диктувалася такими міркуваннями: «Малороссийские же казаки в последующем 1812 года время освобождены были от рекрутских наборов и податей, кроме собираемых по указам 11 июня 1816 года., в намерение дать им новое образование по правилам, принятым в основание нового устройства поселяемых войск, соединения владѣемых козаками земель в Особые округа, кои бы отделяли их от земель помещичьих, должно предшествовать всем предполагаемым о сем предмете распоряжениям; но для приведения оногo в исполнение, требуется слишком продолжительное время, что бы казаки могли между тем остаться без всякой службы отечеству»¹⁸. В якості «пряника» за козаками залишалися податкові пільги: «... объявить им, что они оставляются при тех самых податях; по 4 руб. с души, кои собираются с них на основании указов моих от 11 июня 1816 года»¹⁹.

Після невдалих спроб наступу на фіскальні пільги міністр фінансів Д. О. Гур'єв, досяг значного успіху вже під кінець 1819-го року. В указі від 10 грудня 1819 року за його пропозицією Державна рада визначила, що козаки за вісім років отримали достатню винагороду за свою службу, й наказала з 1820 р. відновити оброчний податок для козаків²⁰. Знову в якості «половинчастої» дії та певного «бонусу» оброчна ставка встановлювалася не на загальному для державних селян рівні (8 руб.), а такому, що існував для козаків до 1812 року (6 руб.). Слушне питання поставив В. М. Орлик: «Чи дійсно восьмирічна пільга покривала платежі козацьких товариств на утримання козацьких полків?»²¹. Вчений вказує на те, що, якщо взяти чисельність усіх козаків станом на 1813 рік (460 тис. 905 ревізьких душ), на кошти яких фінансувалися полки в часи існування військових з'єднань з представників Лівобережного козацтва, то на кожну ревізьку душу козака припадало 84 руб. 78 коп., себто, 21 руб. 69 коп. за чотири роки кампанії. Відповідно, сума оброчної податі за «пільгові» роки становила 70 руб., а додаючи скасування збору за утримання шляхів – 71 руб. 10 коп. Подібна «субсидія» не покривала реальних фінансових витрат, з якими зіштовхнулися представники козацтва Полтавської та Чернігівської губерній²².

На посаді міністра фінансів Д. О. Гур'єва змінив Є. Ф. Канкрін, який без вагань продовжував «естафету» посилення податкового тиску на представників стану Лівобережного козацтва. В грудні 1823 року виходить указ «О взимании оброчного оклада с Малороссийских казаков наравне с казенными поселенцами, в одних с ними губерниях обитающими». Імперський законодавець чітко вказував на місце козаків в становій системі Російської імперії: «Признавая уравнение общих государственных повинностей справедливым..., Повелеваем: с 1 января будущего 1824 года с Малороссийских казаков сбор оброчного оклада производит наравне с прочими казенными поселенцами...»²³. Щоправда, 18 березня 1827 року імператор Микола I в своєму указі велів, розглянувши журнал комітету фінансів, за ініціативи Малоросійського генерал-губернатора М. Г. Рєпніна, різницю у підвищенні оброчної податі, яка впроваджувалася з 1 січня 1824 року й складала два рублі з однієї ревізької душі, «...на сей 1827 год сложить»²⁴.

Козаки Лівобережної України в державному механізмі Російської імперії використовувалися в якості переселенців-жителів фронтиру задля організації надійної смуги оборони кордонів за відносно невеликі матеріальні бюджетні кошти, чи навіть безкоштовно. В двадцятих роках XIX ст. відбувається чергове масове, організоване переселення представників стану Лівобережних козаків до земель Чорноморського війська. Звісно, імперський уряд, втілюючи подібні акції, завжди переслідував власні цілі та інтереси, які часто розходилися з інтересами козаків.

В 1820 році вийшов указ про переселення лівобережних козаків до земель Чорноморського війська. «Преамбулою» до указу стали наступні події. Міністр внутрішніх справ граф В. П. Кочубей надав доповідь імператору, основою якого став огляд Чорноморського війська начальником головного штабу 2-ої армії генерал-майором П. Д. Кисельовим. Останній окреслював ряд проблем, з якими зіштовхнулося Чорноморське військо, та які конче потрібно вирішувати. По-перше, землі, на яких жили чорноморські козаки, були вкрай малозаселені. По-друге, чорноморські козаки постійно вступали у збройні конфлікти з місцевим населенням, котре не вважало власні землі «исконно русскими»²⁵. Через регулярні військові дії виникала ще одна нагальна для козаків проблема – вони не мали часу на розвиток господарства. Чорноморська козацька адміністрація була вимушена закуповувати провіант в сусідніх губерніях. Це загрожувало втратою обороноздатності війська²⁶. Проблему передбачалося вирішити за рахунок козаків Полтавської та Чернігівської губерній. 19 квітня 1820 року побачив світ «Высочайше

утвержденный доклад Управляющего Министерством внутренних дел» «О умножении Черноморского войска переселением на земли, оному войску принадлежащие, 25.000 Малороссийских казаков»²⁷. В затвержденій доповіді йшлося про переселення козаків на Чорноморські землі за прикладом, котрий мав місце в 1808 році. Міністр внутрішніх справ наводив основні вигоди для держави, мету та цілі переселення: 1) чорноморське військо отримає додаткову живу силу на малозаселені терени, чим покращить економічну ситуацію; 2) для перенаселених Малоросійських губерній це буде вкрай корисно, оскільки там гостро поставала земельна нестача. Тому, безземельні козаки зможуть отримати бажане²⁸.

Тут потрібно окреслити певний цинізм у поглядах на вирішення проблеми безземелля. В інструкціях по переселенню передбачався такий пункт: «Переселяючимся казакам не полагается от казны никакого пособия, по близости места куда назначается переселение, и потому, что они имея здесь собственные свои грунта, продажею их достаточно всем нужным снабдить себя могут, а от казны в Черномории получают значительный участок земли»²⁹. Тобто, вирішення проблеми безземельних визначалося також тим, що всі матеріальні навантаження переселення й «стартовий капітал» для освоєння земель, що їм виділять, та створення господарства «з нуля», передбачалося за рахунок продажу землі, якої в багатьох, хто бажав переселитися через «земельний голод», не було.

3) Подібна практика переселення лівобережних козаків виявилася вкрай ефективною. 4) Уряд посилює обороноздатність кордонів без значних витрат на регулярне військо. 5) Втрата 25 тис. платників податків менш збиткова, аніж утримання на прикордонні регулярних військових частин³⁰.

Отже, уряд, переселяючи Лівобережних козаків, вирішував одночасно дві проблеми – перенаселеності губерній, малоземелля, що тут було «хронічною проблемою», а Чорноморське військо отримувало значне підсилення, зміцнюючи обороноздатність кордонів імперії. Головне, що це все проводилося майже без фінансових витрат зі сторони держави. Водночас українські козаки Полтавської та Чернігівської губерній були найкращими кандидатами на жителів фронтиру, войовничими, здатними подолати чисельні труднощі, що припадали на долю жителів подібних до Кубані земель. Влучно описав головну мету царського уряду М. В. Стороженко: «... удаление из Малороссии наиболее волелюбивого элемента, разочарованного в своих ожиданиях»³¹. Розчарування в очікуваннях він пов'язував з направленням «у довгий ящик» ідеї особливого військового постійного формування з козаків, поступову відміну раніше наданих пільг.

Для козаків встановлювалися правила, за якими проводилися кампанії по переселенню в 1808 році. Набір здійснювався лише на добровільних засадах та виключно зі стану козаків. Слід зауважити, що дослідник Є. Д. Петренко у своїй дисертаційній роботі опонував доценту Кубанського державного університету В. П. Громову, котрий писав, що подібне переселення мало яскраво виражений характер вільних переселень. Є. Д. Петренко зазначав, що: «... в умовах системи кріпацтва і жорсткої регламентації з боку російського уряду всього життя в державі, робити висновок про характер вільних переселень не доречно»³².

Набирати добровольців передбачалося з районів, де земельне питання та проблема перенаселення стояли найбільш гостро. Перевагу надавали сім'ям з більшим числом жінок (на Кубані проблема значного переважання чоловічого населення над жіночим була легендарною). Складені списки доправлялися керівництву Чорноморського війська. Усім тим, хто отримав дозвіл на переселення, надавалося право продавати власні землі, садиби та інше майно. Натомість, чорноморське керівництво зобов'язувалося виділяти земельні наділи усім переселенцям. Всіх «поселян», які не зазначалися у списках, заборонялося приймати на землі Чорноморського війська. Обов'язки щодо організації переселення в Чернігівській та Полтавській губерніях лягли на Малоросійського генерал-губернатора. Правила переходу до місця проживання визначалися правилами переселення державних селян зі Смоленської губернії 1806 р. Планувалося усю кампанію здійснити за рік з можливістю продовження її у майбутньому³³.

Малоросійський генерал-губернатор, у свою чергу, повинен був надати інструкції цивільним губернаторам Чернігівської та Полтавської губерній, а ті – місцевій владі. Всі охочі до переселення повинні були «чинить о том объявления в волостных правлениях, предоставляя в то же время от общества своего удостоверение, что ни в каких податях и в неочищенных обязанностях не состоит, и нет частных долгов, препятствующих выходу из селения»³⁴. Козаки мали змогу відправити до земель Чорноморського війська т. зв. «ходоков», які оглядали місця

під нове заселення. Козаки вирушали в дорогу партіями не більше 30 сімей, в яких обирався старшина, котрий отримував відкритий лист на пересування³⁵.

Задля спрощення умов для переселення козаків через те, що багато хто з них ставав добровольцем не від гарного майнового становища, влада йшла на певні поступки. Наприклад, у 1821 р. в Чернігівській губернії переселенцям у восьми повітах пропонувалося всі недоїмки минулих років розстрочити на 3 роки, а інформацію про це відправити до Чорноморської канцелярії³⁶.

Перша група переселенців вирушила до Чорномор'ї в серпні 1821 року. Загалом, цей процес відбувався хвилями у вересні, жовтні, листопаді й грудні. Прибуло за цей рік 5300 сімей (16239 козаків та 14119 козачок). Вони прибули до Чорномор'ї на 10875 підводах із 22393 головами тягової й іншої худоби³⁷. 1822 р. козаки прибували до місця колонізації з квітня до середини листопада. Кількість сімей цього року стала меншою – 3150, тобто 8847 козаків та 8214 козачок, на 4670 підводах з 6805 головами худоби. 1823, 1824 та 1825 роки видалися вже «не врожайними» на колонізаторів. За п'ять років кампанії шукати нового життя на необжитих землях відправилися 8623 сімейств лівобережних козаків. Це, як і передбачалося складало 25627 чоловіків й 22765 жінок (48392 осіб)³⁸.

Складним та не вирішеним залишалося земельне питання, як в правовому, так і в економічному аспектах. «Земельний голод» породжував багато проблем, й переселенські кампанії намагалися частково їх вирішити. Разом з податковим «наступом» на пільги представників стану лівобережних козаків, були піддані сумніву певними колами центральної імперської влади привілеї на земельну власність.

1820 року вперше з 1812 року знову козаки стали обкладатися оброком, що, по суті, висвітлювало погляди деяких владних кіл на статус лівобережних козаків як звичайних державних селян, що користуються не власними землями. Провідником такої позиції став ініціатор обмеження козацьких привілеїв міністр фінансів Д. О. Гур'єв. Натомість, новий генерал-губернатор Микола Григорович Рєпнін, що прийшов на посаду в 1816 році, по праву вважається палким захисником інтересів краю, водночас й прихильником лівобережних козаків, права котрих він за період перебування на посаді неодноразово боронив. Саме він став на захист прав козаїв продавати успадковані землі тощо.

М. Г. Рєпнін в якості «адвоката козаків» ініціював проведення глибокого аналізу історії права козацького землеволодіння, що, в свою чергу, стало головною доказовою базою й «лінією захисту» проти «звинувачень» Д. О. Гур'єва, який вбачав у козаках лише тимчасових користувачів державних земель, які вони отримали за військову службу, та будував «лінію звинувачення» на тому, що раніше діяли закони, котрі забороняли продаж козацьких земель³⁹.

М. Г. Рєпнін передав рапорт-меморандум з назвою «Краткая записка о малороссийских казаках» до Сенату, у якому спростовував звинувачення Д. О. Гур'єва й зазначив, що козаки завжди мали право на володіння землею, а оброк, покладений на них, був державним податком, а не рентою за користування державними земельними ділянками. Також існуючі раніше заборони на продаж земель він пов'язував з намаганнями влади зупинити зuboжіння стану⁴⁰.

В «Краткой записке» спочатку викладені одинадцять пунктів, на яких базуються козацькі станові права на володіння землею. Вказувалося, що це їх історичні землі, які вони боронили протягом багатьох століть. Право володіння закріплювалося в законах, рескриптах та грамотах вищої влади. М. Г. Рєпніна можна назвати прогресивним державним діячем, оскільки, ставши на захист козацьких прав, він зазначав наступне: «Вот причины... ходатайствовать не об отмене законов, воспрещающим Козакам продавать их земли, ибо таковых не имеется, но о сохранении ныне существующих, и того права собственности, к коему Козаки едва ли не столько же привязаны, как к своей жизни.

Никто не оспорит двух истин политической экономии:

1-е. Что не только уничтожение, но малейшее прикосновение к правам личной собственности, колеблет важнейшую основу государственного благосостояния... и, уменьшая радение и трудолюбие, имеет пагубнейшие последствия на общую промышленность.

2-е. Что умножение свободных владельцев-хлебопашцев выгодно для государства, ибо тщательным обделыванием малых участков, им принадлежащих, умножаются произведения земли, уменьшаются цены на первые потребности, и более разделяется в обращении народом денежный капитал государства⁴¹.

М. Г. Рєпнін також вказував на причини економічних проблем представників козацтва. Однією з найважливіших він вважав наступну: «Разнесшийся слух о потрясении прав собственности Козаческой; ибо теперь давать им займы деньги, часто нужные для поправки хозяйства, разных оборотов и самой уплаты податей; почему они вынуждены бывают продавать теперь не в настоящее время, и часто за бесценок, всю свою недвижимость и рабочий скот, составлявший прежде у многих основу богатства»⁴².

Генерал-губернатор також підкреслював, що козаки, не дивлячись на економічні проблеми, все одно ведуть своє господарство краще, ніж державні селяни на державних землях. Визнання їх земель державними призведе до економічної катастрофи, оскільки козаки не зможуть здійснювати різноманітні правочини й операції щодо власної нерухомості, тим самим різко погіршиться рівень їхнього матеріального достатку⁴³.

14 квітня 1823 року влада так трактувала права козаків на землю: «Права собственности Малороссийских козаков, касательно земель их, совершенно ограждены были Высочайшим утверждением, 14 апр., 1823 года, мнения Государственного совета, что земли Малороссийских козаков не зависят от управления Министерства финансов, и принадлежат либо Козакам собственно, на праве дворянском, либо обществам их, не имеют сходства с землями, у Казенных крестьян во владении состоящими, которыми заведывают казенные палаты. Почему на будущее время постановить правилом, что бы дела по землям Малороссийских Козаков, ежели со стороны казны нет к ним притязания, не были отсылаемы ни в казенные палаты, ни к министерству финансов на заключение»⁴⁴.

Отже, землі козаків визнавалися їх власністю з правами землеволодіння, схожими на права дворянського стану. План міністра фінансів не реалізувався. Однак, 26 листопада 1828 року вийшов указ «О воспреещении дальнейшей распродажи Малороссийских казачьих земель». Заборона розповсюджувалася до рішення Державної ради⁴⁵. Вона пов'язувалася швидше з погіршенням економічного стану козаків, аніж із наступом на їх привілеї.

Земельне питання вкрай гостро поставало в козацькому середовищі. Регулярно виникали майнові та спадкові суперечки. Поширеною була ситуація, коли невелике земельне господарство, яке переходило згідно заповіту до нащадків, дробилося серед синів та доньок на ще менші земельні клаптики. Тим самим економічна ситуація в середовищі лівобережних козаків постійно погіршувалася, а земельне питання загострювалося. Населення стрімко зростало, а кількість сільськогосподарських земель не збільшувалася. Разом із тим, ефективність ведення господарств не зростала. Подібні проблеми стали протягом ХІХ ст. хронічними, через що уряд й проводив переселенські кампанії тощо⁴⁶.

Таким чином, основною тенденцією у «міжвоєнний» час для лівобережних козаків став поступовий і невпинний наступ на їх привілеї та пільги, що були їм надані були під час й після наполеонівських війн. Головна мрія козаків – постійнодіюче козацьке збройне утворення – не здійснилася. З часом відновився рекрутський набір для козаків, збір оброку тощо. Під сумнів водночас підпало право козаків на землеволодіння, однак через чітку позицію й «лобі» зі сторони генерал-губернатора М. Г. Рєпніна подібні «сумніви» не були законодавчо реалізовані, хоча й 1828 року вийшла заборона на продаж козацьких земельних наділів. Козаків організованими переселенськими кампаніями перетворювали на жителів фронтиру, чим уряд намагався вирішити ряд власних проблем, зокрема посилення обороноздатності кордонів, економія коштів, часткове вирішення «земельного голоду».

¹ Стороженко Н. В. К истории малороссийских козаков в конце XVIII и в начале XIX в. // Киевская старина. – 1897. – № 6 – С. 460–483.

² Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска. Т. II. История войны казаков с закубанскими горцами. – Екатеринодар, 1913. – 848 с.

³ Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. Т. 1: Предпосылки и сущность реформы. – М., Л., 1946. – 631 с.

⁴ Лазанская Т. И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы. – К., 1989. – 112 с.

⁵ Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. – Кіровоград, 2007. – 631 с.

- ⁶ Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубань (1798–1917 роки): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – 206 с.
- ⁷ Шандра. В. С. Малоросійське генерал-губернаторство в період урядування М. Г. Рєпніна (1816–1834) // Український історичний журнал. – 2000. – № 4. – С. 79–90.
- ⁸ Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. – К., 1996. – 317 с.
- ⁹ О податях, положенных на поселян различных наименований и мещан в разных губерниях находящихся. 20 февраля 1812 г. // Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). – Собрание 1. – СПб., 1830. – Т. XXXII. – № 24999. – С. 195.
- ¹⁰ Об оставлении взимания податей с Малороссийских казаков в настоящем положении // ПСЗРИ. – Собрание 1. – СПб., 1830. – Т. XXXIII. – № 26130. – С. 490.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ О новом образовании Малороссийских казаков, и об освобождении их от разных повинностей // ПСЗРИ. – Собрание 1. – СПб., 1830. – Т. XXXIII. – № 26309. – С. 887–888.
- ¹⁵ Там само. – С. 888.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Стороженко Н. В. К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX в. // Киевская старина. – 1897. – № 6 – С. 478–479.
- ¹⁸ О введении Малороссийских казаков в рекрутскую повинность // ПСЗРИ. – Собрание 1. – СПб., 1830. – Т. XXXV. – № 27505. – С. 544.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ О возобновлении с 1 Января 1820 года сбора оброчного оклада с Малороссийских казаков, и о распространении на них учрежденных податей по части путей сообщения // ПСЗРИ. – Собрание 1. – СПб., 1830. – Т. XXXVI. – № 28021. – С. 410.
- ²¹ Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. – Кіровоград, 2007. – С. 280.
- ²² Там само. – С. 276, 280.
- ²³ О взимании оброчного оклада с Малороссийских казаков наравне с казенными поселянами, в одних с ними Губерниях обитающими // ПСЗРИ. – Собрание 1. – СПб., 1830. – Т. XXXVIII. – № 29696. – С. 1325.
- ²⁴ О сложении оброчной подати с казаков Полтавской и Черниговской Губерний, возвышенной по указу 18 декабря 1823 года // ПСЗРИ. – Собрание 2. – СПб., 1830. – Т. II. – № 970. – С. 262.
- ²⁵ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. № 128 (Канцелярія Черниговского гражданского губернатора). – Оп. 1. – Спр. 2352. Дело по указу императора Александра I о переселении 25 тысяч малороссийских казаков в Черноморские земли, для укрепления Черноморского войска (16.06.1820 – 28.09.1826). – Арк. 2зв.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ О умножении Черноморского войска переселением на земли, оному войску принадлежащие, 25.000 Малороссийских казаков // ПСЗРИ. – Собрание 1. – СПб., 1830. – Т. XXXVII. – № 28241. – С. 165.
- ²⁸ Там само. – С. 166.
- ²⁹ ДАЧО. – Ф. № 128. – Оп. 1. – Спр. 2352. – Арк. 48.
- ³⁰ О умножении Черноморского войска переселением на земли, оному войску принадлежащие, 25.000 Малороссийских казаков // ПСЗРИ. – Собрание 1. – СПб., 1830. – Т. XXXVII. – № 28241. – С. 167.
- ³¹ Стороженко Н. В. К истории малороссийских казаков в конце XVIII и в начале XIX в. // Киевская старина. – 1897. – № 6 – С. 481.
- ³² Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубань (1798–1917 роки): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996. – С. 62.
- ³³ ДАЧО. – Ф. № 128. – Оп. 1. – Спр. 2352. – Арк. 3.
- ³⁴ Там само. – Арк. 3, 47.
- ³⁵ Там само. – Арк. 47–48.
- ³⁶ Там само. – Арк. 285.

- ³⁷ Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска. Том II. История войны казаков с закубанскими горцами. – Екатеринодар, 1913. – С. 62.
- ³⁸ Петренко Є. Д. Переселення козаків і селян України на Кубань (1798–1917 роки): Дис...канд. іст. наук. – К., 1996. – С. 68.
- ³⁹ Шандра. В. С. Малоросійське генерал-губернаторство в період урядування М. Г. Рєпніна (1816–1834) // Український історичний журнал. – 2000. – № 4. – С. 85.
- ⁴⁰ Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. – К., 1996. – С. 245.
- ⁴¹ Рєпнин Н. Г. Краткая записка о Малороссийских казаках // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1864. – Кн. 2. – С. 86.
- ⁴² Там само. – С. 88.
- ⁴³ Там само. – С. 89.
- ⁴⁴ Там само. – С. 90.
- ⁴⁵ О воспрещении дальнейшей распродажи Малороссийских казачьих земель // ПСЗРИ. – Собрание 2. – СПб., 1830 – Т. III. – № 2447. – С. 1012.
- ⁴⁶ ДАЧО. – Ф. № 128. – Оп. 1. – Спр. 2784. По прошению казачки Хоменковой на казака Хадченка о присвоении ее земли (11.10.1826–5.12.1826). – Арк. 1зв.

В статті автор спробував проаналізувати змінення в правовому полі казачього землевладення, фискальної політики правительства. Також в дослідженні освітається поступенний процес ліквідації льгот, які були надавані сословию Лівобережних казаків за їх участь в війні 1812 г. Окремою важливою проблемою представляється організоване переселення казаків на Кубань (ціль, мотиви, причини і, власне, основи такої кампанії). Автор досліджує складний земельний питання, який проявлявся в значительній нехватке земельних ділянок у казаків, яка породила соціально-економічне напруження.

Ключевые слова: Левобережное казачество, право землевладения, налоги, льготы, переселение.

The author made the attempt to analyse the changes in the legal field of Cossacks' land property, and fiscal policy of the government. The gradual process of liquidation of benefits of Left-bank Cossacks for their participation in the War of 1812 has also been researched. Another important problem is the organized migration of Cossacks to Kuban (purposes, motives, reasons, and motivation of this campaign). The author investigates the complicated land question which dealt with the sites of land shortage, the latter causing social-economic tension.

Keywords: Left-bank Cossacks, land ownership, taxes, benefits, resettlement.